

Oruçla İlgili Ayetlerde Nesih Meselesi Üzerine Bir İnceleme

Kutbettin EKİNCİ | ORCID: orcid.org/0000-0001-5772-8340

Doç. Dr. | kutbettinekinci@gmail.com

Mardin Artuklu Üniversitesi | ROR ID: [0396cd675](https://orcid.org/0396cd675)

İlahiyat Fakültesi | Tefsir Anabilim Dalı Adı

Mardin | Türkiye

Öz

Bu çalışma, oruç uygulamasındaki nesih vakalarını incelemektedir. Önceki araştırmalar ağırlıklı olarak Bakara Suresi 184. ayetteki nesih üzerinde yoğunlaşırken, bu çalışma oruçla ilgili dört Kur'an ayetini nesih bağlamında ele almaktadır. Ayrıca, oruçla ilgili uygulamalarda nesih konusu kaynaklarda oldukça tartışmalı bir mesele olmuştur. Bu ihtilaflar meselenin karmaşık bir hâl almasına yol açtığından, ilgili nesih örneklerinin sistematik bir şekilde sunulup açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda çalışma, oruç hükümlerindeki değişim sürecini ortaya koyarak ahkâm ayetlerinin Kur'an'daki teşriî metodunu anlamada önemli bir örnek sunmayı ve tefsir ilmine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bilindiği üzere, nesih meselesinde ayetlerin nüzul sırası büyük önem arz etmektedir. Ayrıca hüküm bildiren ayetler, muhatapların durumunu da dikkate almıştır. Bu sebeple, çalışmada öncelikle oruçla ilgili dört ayetin nüzul sırası tespit edilmiştir. Tarihsel veriler ve ayetlerin içeriğinden çıkarılan işaretlere dayanarak, bu ayetlerin ortaya çıkış sırasının şu şekilde olduğu sonucuna varılmıştır: Bakara Suresi 183 ve 184. ayetleri, oruçla ilgili ilk inen ayetler olarak birlikte yer alır. Bunları Bakara 185. ayet, son olarak da Bakara 187. ayet takip eder. Bu dört ayetin muhtevası ve onlarla ilgili sahih rivayetler, oruç uygulamasının iki aşamalı bir değişim süreci geçirdiğini göstermektedir. Bu iki aşama içerisinde üç ayrı nesih vakası yaşanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, bu üç nesihden ikisi ayetle ayetin nesih, biri ise ayetle sünnetin nesih şeklinde gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Oruç, Nesih, Nüzûl Sıralaması, Ramazan Ayı

Atıf Bilgisi

Ekinci, Kutbettin. “Oruçla İlgili Ayetlerde Nesih Meselesi Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik-Us* 17 (Mayıs 2025), 22-40.

<https://doi.org/10.70971/akademikus.1666512>

Geliş Tarihi	27.03.2025
Kabul Tarihi	25.05.2025
Yayın Tarihi	31.05.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	İntihal.net ile yapıldı.
Etik Bildirim	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Study on the Issue of Naskh in the Verses Related to Fasting

Kutbettin EKİNCİ | ORCID: [0000-0001-5772-8340](https://orcid.org/0000-0001-5772-8340)

Assoc. Prof. | kutbettinekinci@gmail.com

Mardin Artuklu University | ROR ID: [0396cd675](https://ror.org/0396cd675)

Faculty of Theology | Department of Tafsir

Mardin | Türkiye

Abstract

This study examines cases of naskh (abrogation) in the practice of fasting. While previous studies have focused primarily on the abrogation in verse 184 of Surah Al-Baqarah, this study examines four Qur'anic verses related to fasting in the context of abrogation. Furthermore, the issue of abrogation in the practice of fasting has been a highly controversial topic in the sources. Since these disagreements have led to the issue becoming complex, there is a need for the relevant examples of abrogation to be presented and explained in a systematic manner. In this context, the study aims to provide an important example for understanding the legislative method of the Qur'an in terms of the process of change in the rulings (ahkam) on fasting and to contribute to the science of exegesis. As is well known, the order of revelation of the verses is of great importance in the matter of abrogation. In addition, the verses containing legal injunctions were revealed with due regard to the socio-historical context and the condition of the original recipients. For this reason, the study first determined the order of revelation of the four verses related to fasting. Based on historical data and indications derived from the content of the verses, it has been concluded that the order of revelation of these verses is as follows: Verses 183 and 184 of Surah al-Baqarah are the first verses revealed regarding fasting and are mentioned together. These are followed by verse 185 of Surah al-Baqarah, and finally verse 187 of Surah al-Baqarah. The content of these four verses and the authentic narrations (riwayat) related to them indicate that the practice of fasting underwent a two-stage process of change. Within these two stages, three separate cases of abrogation occurred. According to the findings of the study, two of these three abrogations took place through the abrogation of one verse by another verse, while one took place through the abrogation of a verse by the Sunnah.

Keywords

Tafsir, Fasting, Naskh, Order of Occurrence, Ramadan

Citation

Ekinci, Kutbettin. “A Study on the Issue of Naskh in the Verses Related to Fasting”. *Akademik-Us* 17 (Mayıs 2025), 22-40.

<https://doi.org/10.70971/akademikus.1666512>

Date of Submission	27.03.2025
Date of Acceptance	25.05.2025
Date of Publication	31.05.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes -İntihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Nesih, Tefsir ve Fıkıh ilimlerinin ortak konularından biridir. Her iki alandan Müslüman ilim insanlarını çokça meşgul eden bu konu, özellikle son dönemde Kur'ân'da neshin olup olmadığı hakkındaki sorgulamalarla beraber daha fazla tartışılmaktadır. Diğer taraftan Kur'ân'da neshi kabul edenler de mensuh ayetlerin hangileri olduğu konusunda görüş birliğine varmış değillerdir. Ayrıca neshin gerçekleştiği iddia edilen hiçbir ayet yoktur ki, hakkında ihtilaf olmasın. İnceleme konusu yaptığımız oruç ibadetindeki nesih de bu ihtilafların görüldüğü konulardan biridir. Çalışmamız oruçta nesih konusuyla sınırlı olacaktır. O yüzden Kur'ân'da hiçbir şekilde neshi kabul etmeyen görüşler ve onların gerekçeleri konumuzun dışında kalacaktır.

Bu çalışmayı vücuda getiren önemeli saiklerden biri tefsirlerde dağınık ve karışık halde bulunan oruç ayetlerindeki nesih tartışmalarını derleyip toplamak ve bu tartışmaların değerlendirmesini yapmaktır. Diğer önemli saik ise oruçla ilgili ayetler ışığında oruç ibadetinin son halini alana kadar geçirdiği aşamaları sunmaktır. Çalışmada ifade edileceği üzere orucun geçirdiği evreler, birden fazla neshin vaki olduğuna işaret edecektir.

Literatür taramasında gördüğümüz kadarıyla oruç ayetlerinde nesih ile ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Tespitlerimize göre oruç ayetlerinden özellikle el-Bakara 184. ayetin neshine dair bilgiler yoğunluktadır. Kur'ân'ın nasihi ve mensuhu hakkında yazılmış eserlerde ve tefsir kaynaklarında ayetin mensuh olup olmadığına dair ihtilaflar ayetin tefsiri sırasında ve ara başlıklar altında yer verilmiştir. Ayrıca neshi konu alan son dönem çalışmalarda da oruçla ilgili sadece söz konusu ayette gerçekleşen nesih, ayrı başlık açılarak incelenmiştir.¹ Makale düzeyinde yine ara başlıklarda sadece bahsi geçen ayetin ele alındığı çalışmalar da vardır.² Söz konusu ayetin nesih meselesi çalışmanın başlığına da yansıtılmış halde Y. Emre Gördük'ün *Bakara Sûresi 184. Âyetin Neshi Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu* adlı makalesini burada zikretmek gerekir. Dehlevî'nin (ö. 1176/1762) konuyla ilgili görüşüne odaklanan çalışma, Dehlevî'nin geleneğe aykırı olarak ayet hakkındaki görüşünü Tefsir ve Fıkıh geleneğimizin genel kabul görmüş görüşleriyle kıyaslayarak tartışmıştır. Bu minvalde sonuç olarak yazar, Dehlevî'nin görüşünü isabetli görmemiştir.³

Oruçta nesih meselesinde yapılan çalışmalarda konunun sadece 184. ayet bağlamında ele alınmış olması, meselenin oruçla ilgili dört ayet bağlamında bütüncül olarak ele

¹ Örnek olarak bk. Abdurrahman Ensari, *Mensuh Ayetlerin Kritiği* (İstanbul: Nida Akademisi, 2019), 44, 136

² Örnek olarak bk. Ömer Faruk Atan, "Bakara Sûresinin 184. Âyeti Bağlamında Orucun Fikhî Boyutu ve Tâkat Tartışmaları", *Diyanet İlmî Dergi* 56/3 (2020), 999-1017; Osman Kara, "Bakara/184. Ayetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri'nin Nûru'l-Beyân'ına Bir Bakış", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/29 (2014), 89-106.

³ Yunus Emre Gördük, "Bakara Sûresi 184. Âyetin Neshi Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51/1 (Haziran 2019), 25-47.

alınmasını zaruri kılmıştır. O nedenle bu çalışmada farklı olarak önce ayetlerin nüzul sıralaması tespit edilmeye çalışılacak ve sonra oruçta birden fazla nesih vakasının olup olmadığı incelenecektir. Bu bağlamda konu ile ilgili ihtilaflar kritik edilerek bunların neden olduğu karmaşıklığın giderilmesine çalışılacaktır. Yapılan çalışmalarda sadece 184. ayetteki neshin tartışılması, oruçta sadece bir nesih vakasının gerçekleştiği izlenimini vermektedir. Bu çalışmada ise dört ayetin bütüncül ele alınmasıyla oruçtaki nesih vakaları derli toplu bir şekilde ortaya konacaktır. Böylece Kur'ân'ın teşri' metodolojisi hakkındaki fikre önemli bir örnek sunulmuş olacaktır. Buna ilave olarak ilgili ayetlerin bütüncül olarak anlaşılması ve konunun karmaşıklıktan arındırılması neticesinde tefsir alanına mütevazî bir katkı umulmuştur.

Çalışmanın zorluğu, konu hakkında çok fazla görüş ayrılığının olması ve görüşlerin karmaşık halde kaynaklarda yer almasıydı. Bu zorluğun üstesinden gelmek için önce tefsir ve nesih ile ilgili kaynaklardaki veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler tasnif edildikten sonra görüşler analiz edilerek oruçta nesih meselesi betimlenmiştir. Böylece konu deskriptif yöntemle sonuca bağlanmıştır.

1. Oruçla İlgili Ayetlerin Muhtemel Nüzûl Sıralaması

Bilindiği gibi nesih konusunda ayetlerin iniş sıralaması önemlidir. Çünkü nasih ayet, mensuh ayetten sonra inmelidir ki kendisinden önce inmiş olan ayetin hükmünü ortadan kaldırabilsin.⁴ Oruç ibadeti ile ilgili Kur'ân'da geçen dört ayetin iniş sıralaması hakkında doğrudan bir bilgi olmamasına rağmen rivayetlerden elde edilen dolaylı bilgiler ve sözü edilen ayetlerin muhtevaları, nüzul sıralaması hakkında fikir vermektedir.

Orucun müminlere farz olduğunu ilk defa bildiren el-Bakara 183. ayet olduğuna kaynaklarda işaret edilmiştir.⁵ Ayetin muhtevası da onun oruca dair ilk emir olduğunu ima etmektedir. Ayetin *oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı* şeklindeki ifadesi, muhatapların ilk defa bu ibadetle emrolunduklarına işarettir. Çünkü ayet *sizden öncekilere yazıldığı gibi* dediğine göre muhataplara şimdiye kadar bu emrin gelmediğine dair kuvvetli bir kanıttır.

Bu ayetin, surede 184. sıralamada bulunan ayetle birlikte indiğine dair kuvvetli dilsel işaretler vardır. Nitekim 184. ayetin *sayılı günlerde* ifadesiyle başlaması iki ayet arasında güçlü gramatik bir bağ kurmasını sağlamıştır. Çünkü ayetin kendisiyle başladığı (أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ) ifadesi önceki ayet olan 183'te geçen (الصِّيَامِ) mastarının zarfı durumundadır.⁶ Bu

⁴ Cemâlüddin Ebu'l-Ferec ân b. Ali b. el-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, thk. Ebû Abdillâh el-Amilî (Beyrut: Şirketu Ebnâi Şerif, 2001), 21.

⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Mekke: Dâru't-Terbiyye ve't-Türas, ts.), 3/411.

⁶ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmid't-tenzil*, thk. Mustafa Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1947), 1/225; Şihabuddin Ahmed b. Yusuf es-Seminü'l-Halebî, *ed-Dürü'l-mesûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1431), 2/268.

şekliyle iki ayet bir anlamsal bütünlük arz etmektedir. O nedenle bazı meallerde bu iki ayeti beraber anlamlandırılmıştır. O halde oruçla ilgili inen ilk emrin birlikte inen el-Bakara 183 ve 184. ayetleriyle gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Yapılan literatür taramasında bu iki ayetten sonra hangi ayetin indiği konusunda bir rivayete veya görüşe rastlanmamıştır. Fakat oruçla ilgili diğer iki ayetin muhtevasına bakılırsa inen üçüncü ayet, el-Bakara 185. ayet olmalıdır. Çünkü bazı rivayetlere göre 184. ayette orucun yazıldığı/farz kılındığı *sayılı günlerden* maksat her aydan üç gün oruçlarıdır. Müslümanlar da ilk başlarda bu günlerde oruç tutmuşlardır.⁷ Müslümanalar, her aydan üç gün orucunu tuttuktan sonra Ramazan ayında oruç tutmaya başladıklarına göre, Ramazan ayında oruç tutmayı emreden 185. Ayet, inen üçüncü ayet olmalıdır. Bu durumda dördüncü olarak en son inen ayet de 187. ayettir. Ayetin muhtevası da bunu destekler niteliktedir. Çünkü ayet, orucu tutmakta olan kişilere hitap etmekte ve orucun esaslarına değinmeden oruçla ilgili bazı kolaylıklar getirmektedir. Ayette geçen *Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti*⁸ ifadesi oruç tutmakta olup oruçla ilgili bazı sorunlar yaşayan kişiler olduğuna işaret etmektedir. Bunun gerçekleşmesi için de oruç emrinden sonra insanların oruç ibadetini uygulamaları sırasında oruçla ilgili bazı sorunları yaşamaları gerekir ki, bu da belli bir zamanın geçmesine ihtiyaç duyar. O nedenle ayetin oruç ibadetine yapılan son değişiklikler olarak indiği kuvvetle muhtemeldir. Böylece oruçla ilgili dört ayetin muhtemel nüzul sırlaması kanaatimizce şu şekildedir: 1. el-Bakara 183 ve 184, 2. el-Bakara 185, 3. el-Bakara 187.

2. Ramazan Orucundan Önceki Oruçlar

Kaynakların verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra Ramazan orucu henüz farz kılınmamışken bazı günler hem oruç tutmuş hem Müslümanlara tutmalarını emretmiştir. Örneğin cahiliye döneminde Kureys'in de bildiği aşûrâ günü oruç tutulurdu. Hz. Peygamber de o gün oruç tutardı. Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra da aynı uygulama devam etmiştir. Ramazan orucu farz kılınınca, aşûrâ orucunu artık dileyen tutmayabiliyordu.⁹ Ensar kadınları oruca dayanmaları için oyuncaklarla oyalayarak çocuklarına da aşûrâ orucunu tutturduğuna göre Hz. Peygamber'in bu orucu çok önemseydiği ve tembihlediği anlaşılmaktadır.¹⁰ Hz. Peygamber'in Ramazan orucunu farz kılan ayetin inmesinden sonra *isteyen aşûrâ orucunu tutsun isteyen tutmasın*¹¹ demesi Ramazan orucundan önce bu orucun farz kılındığına işaret eder. Bu konudaki benzer

⁷ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1998), 1/364.

⁸ el-Bakara 2/187.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire: Dâru't-T'sîl, 2012), "Hac", 47 (No. 1605); Buhârî, "Savm", 2 (No. 1904); 22 (No. 1935); 68 (No. 2011, 2012, 2013, 2014)

¹⁰ Buhârî, "Savm", 47 (No. 1970); 22 (No. 1935, 2016, 2017).

¹¹ Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki (Beyrut: İhyâu't-Turâs, 1955), "Sıyâm", 19, (No.1125).

rivayetlerin birinde; *Ramazan orucu farz kılındığı zaman farz olan aşûrâ orucuydu*,¹² şeklinde raviden gelen ifade bu dediğimizi açıkça desteklemektedir.

Hız. Peygamber'in ve Müslümanların Ramazan orucu farz olmadan önce tuttıkları oruçlardan bir diğeri de her aydan üç gün oruçlarıdır.¹³ Suyûtî'nin (ö. 911/1505) bildirdiğine göre Hız. Peygamber Medine'ye geldiğinde her aydan üç gün ve ayrıca aşûrâ orucunu tutmaya başladı, sonra el-Bakara 183 ve 184. ayetlerinin inmesiyle oruç ibadeti farz kılınmış oldu. Daha sonra da Ramazan orucunu farz kılan el-Bakara 185. ayeti inmiştir.¹⁴ Suyûtî'nin ifadeleri, önceleri aşûrâ ve her aydan üç gün tutulan oruçların farz olmadığı ama inen ayetlerle farz kılındığına işaret etmektedir. Oysa yukarıda verdiğimiz sahih rivayetlerin de işaret ettiği gibi, Hız. Peygamber'in oruçları emretmesi ve ravilerin verdiği bilgiler, bu oruçların farz olduğu yönündedir. Şu var ki, Hız. Peygamber'in bu oruçlarla ilgili emri, el-Bakara 183 ve 184. ayetlerinin inişinden sonra olabilir. Böyle bir ihtimal, yukardaki rivayetlerle Suyûtî'nin görüşü arasındaki uyumsuzluk problemini gidermiş olur.

Müslümanların Ramazan orucundan önce tuttuğu aşûrâ ve her aydan üç gün olan oruçlar, özellikleri açısından kitap ehlinin tuttuğu oruçlar gibiydi. Bu oruçlar günlük olarak yatsı namazıyla veya yatsıdan önce uyumakla başlar diğerk günün yatsı vaktinde sona ererdi. Yatsı vaktinde iftar yaptıktan sonra, uyuyana kadar yiyip içebilirler ve eşleriyle cinsel mukarenette bulunabiliyorlardı. Eğer uyurlarsa oruç başlamış oluyordu ve gece uyansalar bile yeme, içme ve cinsel mukarenet onlar için yasaktı.¹⁵

3. Nesih Açısından Oruçla İlgili Ayet İfadeleri

Oruç ibadetinde gerçekleşen nesih vakalarını tespit etmek amacıyla öncelikle ayetlerde geçen bazı ifadelerin açıklığa kavuşturulması gerekir. Yukarıda ayetlerin nüzul sıralamasının da gösterdiği gibi oruç ibadetinin farziyetini Medine'ye hicret etmiş olan Müslümanlara ilk olarak bildiren el-Bakara'nın 183 ve 184. ayetleridir. O halde bu ayetlerin tartışmalı ifadelerini açıklığa kavuşturmak için önce ayetlerin mealini verelim:

“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, tutamadığı günlerin sayısınca başka günlerde tutar. Ona gücü yetenler, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermelidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.”

¹² Mâlik b. Enes, *el-Muvaḥḥa*², thk. Beşar Avâd Mahmud vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1991), “Sıyâm”, 19 (No. 842). 2 Cilt.

¹³ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'l-azîm*, 1/364.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru Fıkr, ts.), 1/427-428.

¹⁵ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/428; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'l-azîm*, 1/375.

Şimdi bu ayetlerde neshe ilişkin ifadeleri inceleyebiliriz.

3.1. Öncekilerin Orucuyla Benzerlik Konusu

Müslümanlara farz kılınan orucun daha önce geçmiş kavimlerin orucuyla benzerlik tartışmaları, 183. ayetteki (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) ifadesine dayanır. *Oruç sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı* ifadesi nedeniyle orucun öncekilerle olan benzerlik yönü sorgulanmıştır. Bu konuda iki ana görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşe göre, ayet ifadesi, iki orucun benzerliğini her yönden belirtmemektedir. Benzerlik, sadece orucun asıl olan farziyeti yönüyledir. Ayet, orucun Hz. Adem'den bu yana bütün ümmetlere nasıl farz kılındıysa size de farz kılınmıştır, anlamındadır. İkinci görüşe göre ise benzerlik, orucun vakti ve miktarı yönüyledir. Buna göre oruç geçmiş ümmetlere Ramazan ayında ve bir ay olarak yazılmış, onlara benzer şekilde Müslümanlara da aynı günler farz kılınmıştır. Râzî (ö. 606/1210), ikinci görüşün zayıf olduğunu gerekçeleriyle anlatmaktadır.¹⁶ O halde Müslümanlara emredilen orucun geçmiş ümmetlerin oruçlarıyla olan benzerliği farzîyet açınsındadır, her yönüyle bir mahiyet benzerliği değildir.¹⁷

3.2. Sayılı Günler İfadesi

184. ayetteki *sayılı günler* ifadesinden neyin kastedildiği konusunda iki temel görüş vardır. Bir görüşe göre burada sayılı günlerden kasıt Ramazan ayının günleridir.¹⁸ Taberî (ö. 310/923) bu görüşü destekleyen bir rivayet zikrettikten sonra bu günlerin Ramazan orucu olduğunu ifade eden görüşün daha doğru olduğunu belirtmektedir. Çünkü ona göre, Ramazan dışında başka günler olduğunu iddia edenlerin bir delilleri yoktur.¹⁹ İbn Aşûr da (ö. 1973) benzer gerekçeyle bunun Ramazan ayı olduğu görüşündedir.²⁰

Diğer görüşe göre ise bu günlerden kasıt, ramazan ayı değil, her aydan üç gün ve aşûrâ günleridir. Muâz b. Cebel'in (ö. 18/639), Rebi', (ö. 65/685), Ebu'l-Aliye, (ö. 90/709), Atâ (ö. 114/732) ve Süddî'nin, (ö. 127/745) bu görüşte oldukları bildirilmiştir. Bu görüşte olanlara göre, daha sonra Ramazan ayında orucu emreden ayetle bu günlerin farziyeti neshedilmiştir.²¹ Râzî, sayılı günlerden kastın Ramazan dışında başka günler olduğunu söyleyenler ile bu günlerin Ramazan ayı olduğunu düşünenlerin gerekçelerini zikreder. Daha sonra görüşleri değerlendirirken, her iki görüşe göre de zorunlu olarak ayete nesih

¹⁶ Detaylar için bk. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Tûras, 1420), 5/239-240.

¹⁷ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 2/156.

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/415.

¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/417.

²⁰ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/157.

²¹ Bunun azlığı ifade etmesi birçok müfessir tarafından yılın on iki ayına oranla bir ay olan ramazanın azlığına işaret ettiği ileri sürülmüştür. Detaylar için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâm'il-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 2/275.

sirayet eder, der.²² İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre de sayılı günlerden kasıt her aydan üç gündür. İlk zamanlar oruç böyle tutulmuş sonra ramazan ayı orucunu emreden ayetle bu günlerin orucu neshedilmiştir.²³

Sayıli günlerden kastın Ramazan dışında bir oruç olduğu, řu gerekçelerle daha kuvvetli bir görüştür: 1. Bu iki ayet (183 ve 184. ayetler) oruç hakkında inen ilk ayetler olduğuna göre, kastedilen Ramazan ayı olsaydı *sayılı günler* gibi belirsiz bir tabir yerine Ramazan ayı açıkça zikredilirdi. Her aydan üç gün ve aşûrâ günü belirsiz bir ifade olan *sayılı günler* tabirine daha uygun düşmektedir. 2. *Sayılı günler* ifadesinde *günler*, (مَعْدُونَاتٍ) sayı tabiriyle nitelenmiştir. Böyle bir sayısal çoğul, azlığı ifade eder. Çünkü az olan şeyler sayılabilirken çok olanlar ise dökme usulü ile hesaplanır.²⁴ Üçerli gruplardan oluşan her aydan üç gün oruçları, bu ifadeye daha uygun düşmektedir. 3. Ayette (أَيَّاماً مَعْدُونَاتٍ) sıfat tamlaması (أَيَّاماً مَعْدُونَةً) şeklinde tekil-dişi sıfat getirilerek de ifade edilebilirdi ve Arap dili açısından bir sakınca olmazdı. Nitekim başka ayetlerde böyle ifade edilmiştir.²⁵ Hasılı ister çoğul ister tekil sıfat getirilsin, iki ifadeyi de Türkçe'de *sayılı günler* olarak tercüme ederiz. Ama Arap dili açısından iki ifade arasında anlamca bir nüans vardır. Şöyle ki: Burada (مَعْدُونَةٍ) *sayılı* demektir ama (مَعْدُونَاتٍ) kelimesi *çok sayıda sayılı* demektir. Böyle olunca (أَيَّاماً مَعْدُونَاتٍ) ifadesinde ayrıca günler de çoğul getirildiği için bu sıfat tamlaması, günlerin çoğul gruplar halinde olduğunu ifade etmektedir. O halde bu sıfat tamlaması, *çok sayıda sayılı günler* anlamını ihtiva eder. Buna da *her aydan üçer gün*, daha uygun bir karşılık olur. Çünkü her aydan üçer gün *çok sayıda sayılı günleri* ifade ederken Ramazan ayı sadece *bir adet sayılı günleri* ifade etmektedir. 4. el-Bakara 184. ayette yolcu ve hastanın başka günler oruç tutmasını emreder. Ramazan orucunu emreden 185. ayet de yolcu ve hastanın hükmünü aynı şekilde zikretmektedir. Eğer 184. Ayetteki oruç Ramazan orucu olsaydı 185. ayette aynı ifadelere yer vermeye gerek kalmazdı.²⁶ Bu da iki ayetteki oruçların farklı olduğuna işarettir. Bu gerekçelerden dolayı iki görüş arasında bize en doğru gelen, tabiiin müfessirlerin de desteklediği gibi *sayılı günler* ifadesinden Ramazan dışındaki günlerin kastedildiğini belirten görüştür.

²² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/241-242.

²³ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'l-Azîm*, 1/364.

²⁴ Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1418), 1/124.

²⁵ El-Bakara 2/80.

²⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/25; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/241.

3.3. Gücü Yetenler İfadesi

Oruçta neshe ilişkin diğer konu, 184. ayette geçen (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ) *ona(oruca) gücü yetenler bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermelidir* ifadesidir. Ayetin mensuh olup olmadığı bu ifadenin nasıl yorumlandığına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu ifade hakkındaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz: 1. Oruç tutabilen sağlıklı kişiler tutmadıkları taktirde bir yoksula fidye vermelidirler. Müfessirlerin ve başta İmam Şâfiî olmak üzere fakihlerin çoğunluğu böyle düşünmüşlerdir.²⁷ Bu anlamı savunanlara göre oruç ilk defa her aydan üç gün ve aşûrâ günü için farz kılındığında sağlıklı kişiler oruç tutmak ve tutmayıp fidye vermek arasında tercihte bulunabiliyorlardı. Sonra ramazan orucuyla bu ayet neshedilince bu tercih kaldırıldı.²⁸ Muaz b. Cebel ve Abdullah b. Ömer başta olmak üzere birçok sahâbe ve tabiîn bu görüştedir.²⁹ Onlardan gelen sahih rivayetler bu anlamı desteklemektedir.³⁰ 2. Bu ayet mensuh değildir. Ayet oruç tutabilen veya tutamayan yaşlı erkek ve kadınlar hakkındadır. Onlar tutmadıkları her gün için fidye verirler. İbn Abbas'ın bu görüşte olduğu bildirilmiştir.³¹ Fakat İbn Abbas'tan gelen farklı bir görüş birinci görüşte olanlara yakındır. Ona göre daha önce bu ayetle, isteyen tutar veya tutmayıp fidye verebilirdi. Sonra ayet neshedilince, sadece çok yaşlı olanlar için bu tercih geçerli olmuştur.³² Birinci ve ikinci görüşleri değerlendiren İbn Kesîr'e göre her ikisine göre de Ramazan orucunun farz kılınmasıyla sağlıklı insanların oruç tutma ve fidye verme arasında bir tercih yapabilme konusunda ayetin neshi gerçekleşmiştir. Yani tercih ortadan kalkmıştır. Ama çok yaşlılar ise oruç tutmayabilirler ve onlara kaza da gerekmez.³³ 3. Ayet mensuh değildir. İndiğinden beri oruç tutamayan yaşlı ve hastalar hakkındadır. Yoksa sağlıklı ve genç oldukları halde onlara fidye vermek suretiyle ruhsat verilmiş değildir. Bu görüşte olanlardan Süddî'ye göre oruç tutan birine açlık, susuzluk veya hastalık peyda olur ya da oruç tutamayan emziren bir kadın olur, bunlar fidye verebilirler. Ama oruca dayanıp tutarlarsa onlar için daha hayırlıdır.³⁴

Ayette neshin olmadığını savunan son iki görüşün dayanaklarından biri (يُطِيقُونَهُ) kelimesini cumhura aykırı olarak başka kıraatlarda okunmasıdır. Onlara göre ayetteki ifade *zorlanarak güç yetirebilme* anlamında olan (يُطَوَّقُونَهُ) veya (يُطَوَّقُونَهُ) şeklinde okunabilir. Bu okuma, Hz. Aişe ve İbn Abbas'ın kıraatleri olarak rivayet edilmiştir.³⁵ Bu kıraatlere göre ayet, *orucu zorlanarak tutanlar bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermelidir* anlamına

²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/247, 249.

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/418-424.

²⁹ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endülüî, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 2/189.

³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-azîm*, 1/366; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/418-424.

³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-azîm*, 1/366. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/424-425

³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-azîm*, 1/367.

³³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-azîm*, 1/367.

³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/427.

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/429-430; Semînü'l-Halebî, *ed-Dürü'l-mesûn*, 2/274.

gelir. Böylece yaşlılar kastedilmiş olur ki, ayetin mensuh olmasına gerek kalmamaktadır. Fakat bu okuyuş sahih on kıraat içinde yer almadığı için şaz kıraat olarak kabul edilir.³⁶ Taberî de bu kıraata şiddetle karşı çıkar. Ona göre bu kıraat İslam ehlinin Mushaflarına muhaliftir. Müslümanların Peygamberlerinden kusursuz naklettiği bir mirasa kendi görüşüne dayanarak itiraz etmesi hiçbir Müslümana caiz olmaz.³⁷

Ayetin mensuh olmadığını savunanlardan bir kısmının dayandığı diğer bir gerekçe, nefiy edatının mahzuf olduğu iddiasıdır. Buna göre *ona gücü yetmeyenler* anlamında (لَا يُطِيقُونَ) şeklinde ifadeyi takdir ederler.³⁸ Ancak bu hafz iddiası sorunludur. Çünkü mahzufun tespiti için bir karinenin/delilin olması şarttır³⁹ ve burada nefiy edatının mahzuf olduğuna dair bir karine bulunmamaktadır. Ebu Hayyan da bu takdirin ancak yemin cümlelerinde bir delaletle olabileceği gerekçesiyle hata olduğunu belirtir.⁴⁰ Halebi, bu takdirin boş olduğunu söyler.⁴¹

Ayetin mensuh olmadığını savunanlardan bir kesim ise gerekçe olarak (يُطِيقُونَ) ifadesindeki zamirin oruca değil de *fidyeye* veya *taama* raci olduğu iddiasında bulunur.⁴² Bu durumda ayet ifadesi *fidyeye veya yedirmeye gücü yetenler bir yoksulu doyuracak kadar fidiye vermelidir*, anlamına gelmektedir. Bu görüşün zayıflığını müfessirler, görüş sahiplerinin isimlerini anmadan naklederek göstermişlerdir. Arap grameri açısından bu görüşün zayıflığı açıktır. Zamir metinde daha önce zikredilmiş bir kelimeye raci olmalıdır. Eğer merci' metinde açıkça zikredilmemişse o zaman merci', metnin manasından tespit edilir. Bu ayette de *siyam/oruç* kelimesi daha önce metinde geçmektedir. Açıkça zikredilen bir kelime varken zikredilmeyen başka kelimeler aranmaz. O nedenle bu zamirin orucu ifade ettiği hususunda ilk dönemden itibaren müfessirlerin neredeyse tamamı ittifak halindedir.⁴³

Ayetin yaşlıları ya da emziren ve hamile kadınları kastettiğini söyleyen görüş sahiplerini Arap dili açısından destekleyen bir delil bulunmamaktadır. Bu görüş, ayetin literal anlamının dışına delilsiz bir şekilde çıkma girişimidir. Oysa literal anlamın dışına ancak geçerli bir sebebin delaletiyle çıkılabilir. Ayet, tamamen birinci görüş sahiplerini doğrulamaktadır. O nedenle tefsirlerin büyük çoğunluğu başka görüşleri de zikretmekle

³⁶ Şaz kıraatlar için bk. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kıraât ve'l-idâhi anha*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâr'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/206.

³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/438.

³⁸ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-t'vil*, thk. Yusuf Ali Budeyvi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayib, 1998), 1/159.

³⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Abdulhamid Hindavî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008) 2/140.

⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 2/189.

⁴¹ Seminü'l-Halebî, *ed-Dürü'l-mesûn*, 2/274.

⁴² Seminü'l-Halebî, *ed-Dürü'l-mesûn*, 2/274; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/438.

⁴³ Gördük, "Bakara Sûresi 184. Âyetin Nesih Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu", 25-47.

birlikte ayetin bu ifadesini oruca gücü yetenler olarak açıklamışlar ve bunun daha sonra neshedildiğini belirtmişlerdir. Öyle ki, Zeccac (ö. 311/923) ayetin içmâ' ve Kur'ân'ın nassı ile mansuh olduğunu söylemiştir.⁴⁴

4. Oruçta Nesih Vakaları

Yukarıda incelediğimiz ilk iki ayet, açıklamalardan da anlaşıldığı gibi oruç hakkında inen ilk ayetlerdir. Ramazan orucu farz kılınmadan önce inen bu ayetler, orucun evvelden beri ümmetlere farz kılınan bir ibadet olduğunu vurgulamakta ve böylece kitap ehlinin de orucu bildiğine işaret etmektedir. Muhtemelen Araplar da orucun nasıl bir ibadet olduğunu onlardan öğrenmişlerdi. Öyle anlaşıyor ki, İslam gelmeden önce de oruç, toplum tarafından bilinen bir ibadet olduğu için inen ilk ayetler, detay vermeden Müslümanlara aynen o bildikleri oruçla yükümlü oldukları bilgisini vermiş oldu. Bunu, (الصِّيَامُ) kelimesindeki *e*/takısının ahd-i zihni,⁴⁵ yani muhatabın daha önce bildiği şey olmasından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Fakat daha sonraki ayetlerle müslümanların yükümlü oldukları oruç bazı değişikliklere uğramıştır. Orucun girdiği başka bir evreyi göstermek amacıyla ilk iki ayetten sonra inen 185. Ayeti incelememiz gerekmektedir. Ayetin mealı şöyledir:

“Ramazan ayı, Kur'ân'ın insanlara yol gösterici ve doğrusu yanlıştan ayırıcı deliller olarak indirildiği aydır. Böylece sizden kim bu ayı idrak ederse, onu oruçla geçirsin; hasta veya yolculukta olan kimseler ise tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah size kolaylık ister, zorluk istemez. O nedenle Allah, sayıyı tamamlamanızı ve onun size yol göstericiliğine karşılık O'nu yüceltmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz.”

Bu ayetin, *böylece sizden kim bu ayı idrak ederse, onu oruçla geçirsin* cümlesi daha önce Müslümanlara farz kılınan orucu hem zaman hem mahiyet itibarıyla neshetmiş olmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi rivayetlerin verdiği bilgiye göre, daha önce her aydan üç gün ve aşûrâ günü ya da sadece her aydan üç gün oruçları farz kılınmıştı. 185. ayetin bu ifadesiyle artık farz olan oruç, Ramazan ayında tutulacak oruç olmuştur. Ayrıca 184. ayette belirtilen *gücü yetenlerin fidye verebilme* tercihi de yine bu ayetle kaldırılmış oldu. Bu tercihin artık kaldırıldığı ayetteki genelleme vurgusu yapan *kim bu ayı idrak ederse* ifadesinden anlaşılmaktadır. Sağlıklı ve mukim olan herkes bu ifadenin kapsamına girmiş oldu. Yolcu ve hastaların durumunda bir değişiklik olup olmadığı konusundaki merakın giderilmesi için de onların durumu bu ayette tekrar edilerek bir değişikliğin olmadığına dair açıklık getirilmiştir.

Sahâbe ve tabiîn müfessirlerin yanında erken ve geç dönem müfessir ve fakihlerin çoğu bu ayetin, 184. ayeti neshettiği konusunda hemfikirdirler.⁴⁶ Râzî ise ayetin mensuh olmadığı

⁴⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1988), 1/253.

⁴⁵ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/155.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/247, 249; Ensari, *Mensûh Ayetlerin Kritiği*, 44, 136.

görüşünü tercih etmiştir.⁴⁷ Suyûtî, saydığı yirmi mensuh ayetin içine bunu da dahil etmiştir.⁴⁸ Fakat A. Ensari'nin, Suyûtî'nin eserlerinde yaptığı araştırmaya göre, onun bu ayet hakkındaki fikrini tespit etmek zordur.⁴⁹

Bilindiği gibi nesih, ayetin verdiği hükümlerde gerçekleştiği için her aydan üç günün ve aşûrâ gününün farziyeti kalkmış oldu. Böylece bu oruçlar farz olmayan nafîle oruçlar olarak devam etmiştir.

Ayetin zahirine bakılırsa Medine'de Müslümanlar kitap ehlinin de bildiği oruç şeklini Ramazan ayı orucunda da devam etmişlerdir.⁵⁰ Yukarıda da temas edildiği üzere o dönemin oruçları, günlük olarak yatsı namazından sonra veya uyumakla başlar diğer günün yatsı vaktinde sona ererdi. İftarlarını açtıktan sonra, uyuyana veya yatsı namazını kılana kadar yiyip içebilirler ve eşleriyle cinsel mukarenette bulunabiliyorlardı. Eğer uyurlarsa oruç başlamış oluyordu ve gece uyansalar bile yeme, içme ve cinsel mukarenet onlar için yasaktı.⁵¹ Müslümanların da bu şekilde, yani kitap ehli gibi oruç tutmalarının nedenini 183. ayetin oruç sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı cümlesindeki benzerlik ifadesine bağlayan görüşler varsa da⁵² bu benzerliğin farz olması açısından olduğunu, bir mahiyet benzerliği olmadığını yukarıda açıklamıştık. Müslümanların kitap ehli gibi oruç tutmaları evvelden beri geleneksel olarak bilindik bir oruç tarzı olduğu içindir. O zamana kadar buna aykırı bir emir inmediği için müslümanlar da bu bilindik oruç şeklini uygulamışlardır.

Daha sonra bu şekildeki oruçta bazı zorluklar sorun olmaya başlayınca inen son ayetle zorluklar hafifletilmiş ve bu oruç şekli değiştirilmiştir. Buhârî'nin naklettiği sahih bir rivayette orucun farz kılındığı ilk dönemle ilgili yaşanan sorun şöyle bir örnekle anlatılır:

“Muhammed (s) sahabelerinden biri oruçlu olur da iftar vakti geldiğinde iftar yapmadan uyusaydı o gece ve gündüz akşama kadar bir şey yiyemezdi. Ensâr'dan Kays b. Sirme, bir gün iftar vakti eve geldiğinde eşine yiyecek bir şey var mı diye sormuş, eşi de yok, ama çıkıp senin için bir şeyler hazırlayayım demiş. Adam da gündüz çalıştığı için eşi döndüğünde onu uyumuş halde bulunca vah yazık, nasıl da uyumuş! Demiş. Bu aç haliyle sabahlayan adam, günün yarısında bayılınca durumu Hz. Peygamber'e bildirilmiş. Bunun üzerine “*Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı, siyah iplik beyaz iplikten ayrılana kadar yiyiniz ve içiniz* ayeti inmiştir. Sağlanan bu kolaylık nedeniyle müslümanlar çok sevinmişlerdir.”⁵³

⁴⁷ Onun buradaki nesih için başkalarının görüşü olarak zikrettiği itirazlar için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/247- 249.

⁴⁸ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), 2/713.

⁴⁹ Ensari, *Mensuh Ayetlerin Kritiği*, 44.

⁵⁰ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/475.

⁵¹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/428.

⁵² Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/428, 475-478; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'l-azîm*, 1/375.

⁵³ Buhârî, “Savm”, 15 (No. 1926). Bu rivayeti küçük bazı farklarla Taberî de rivayet etmiştir. Detaylar için bk.

Buharî'den gelen başka bir rivayete göre, Ramazan boyunca kimse kadınlara yaklaşmazdı, bazıları nefislerine ihanet edince (eşlerine yaklaşıncı) *Allah, kendi nefislerinize ihanette bulunduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti... Siyah iplik beyaz iplikten ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiye, için* ayeti inmiştir.⁵⁴ Bu rivayette nefislerine ihanet eden kişilerden birinin Hz. Ömer olduğu gelen birçok rivayetten anlaşılmaktadır. Taberî, ayette geçen ihanetin, onlara bir vakit haram kılınmış olan kadınlara yaklaşmak ve yemek idi, diye belirtir.⁵⁵ Hz. Ömer'in Ramazan ayında yatsı vaktinde eşile birlikte olduğuna dair sahih rivayetin detayları Taberî tefsirinde mevcuttur.⁵⁶

Ramazan ayının farz kılındığı ilk zamanlarda müslümanların evvelden beri geleneksel olarak bildikleri şekilde oruç tuttıkları ve bir ay boyunca bu şekildeki bir orucun onlara ağır geldiği birçok yoldan gelen sahih rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine 187. Ayetin indiği yine söz konusu rivayetlerde açıkça belirtilmiştir. Taberî'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayette o dönemle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Müslümanlar Ramazan ayında yatsı namazı kıldıktan sonra diğer geceye kadar kadınlara yaklaşmak ve yemek onlara haram kılınmıştı. İçlerinde Ömer b. Hattab'ın da bulunduğu bazı insanlar bu haramları işlemişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verilince 187. ayet inmiştir.⁵⁷ Ayetin mealini şöyle verebiliriz:

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, kendinize ihanet ettiğinizi bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın siyah ipliği beyaz ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiye, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar.”

Yukarıda verilen rivayetler olmazsa bile ayetin *oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı* cümlesiyle başlaması müslümanların ayetin inişinden önce ramazan gecelerinde eşlerine yaklaşmadıklarına açık bir kanıttır. Ayetteki *şafağın siyah ipliği beyaz ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiye, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun* cümlesi ise orucun başlama zamanını yeniden belirlendiğine açıkça işaret etmektedir.

Oruçla ilgili dört ayeti bütüncül olarak düşündüğümüzde orucun farz olduktan sonra son halini alana kadar iki evreden geçtiğini söyleyebiliriz. Ramazan orucu Hicret'in 2.

Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/495.

⁵⁴ Buhârî, “Tefsir”, Bakara (No. 4486, 4487).

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/493.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/496-497.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/496.

yılında Medine’de farz kılınmıştır.⁵⁸ Burada ilk farz kılınan oruç, her aydan üç gün ve aşûrâ günü ya da sadece her aydan üç gün oruçları olabilir. Bu oruçların kaldırılıp onun yerine 185. ayetle Ramazan ayının farz kılınmasını birinci evre olarak değerlendirebiliriz. Orucun günlük başlama zamanının 187. ayetle yatsıdan alınıp şafağın çıkış zamanına alınmasıyla da ikinci ve son evreye girmiştir.

Ahkam açısından ise birinci evrede iki nesih vakası gerçekleşmiştir. Bu iki vaka ayetle ayetle neshidir. Çünkü 184. ayetle oruç tutabilenlere fidye verme ve oruç tutma arasında bir seçenek verilmişti. Daha sonra inen 185. ayetle bu seçenek kaldırılmıştır. Diğer nesih vakasında ise 184. ayetle *sayılı günler* olarak ifade edilen oruç zamanı kaldırılmış onun yerine 185. ayetle Ramazan ayı orucu getirilmiştir. İkinci evrede ise bir nesih vakası gerçekleşmiştir. Bu da ayetin sünneti neshetmesidir.⁵⁹ Ne orucun yatsıyla başladığına dair ve ne de bu haramlarla ilgili herhangi bir ayet olduğuna göre bunların Hz. Peygamber’in onayı ile belirlendiğini söyleyebiliriz. O halde oruçla ilgili son olarak inen 187. ayet hem bu haramları kaldırmış hem oruca yeni başlangıç zamanı tayin etmiştir. O yüzden bu neshi sünnetin ayetle neshi şeklinde anlayabiliriz.⁶⁰

Sonuç

Oruç ibadeti hakkında Kur’ân’da dört ayet vardır. Ayetler bir seferde inmeyip zaman aralıklarıyla inmiştir. Araştırmamız, dört ayetin muhtemel iniş sıralamasını şu şekilde olduğunu tespit etmiştir: el-Bakara 183 ve 184 ayetleri ilk inen ayetlerdir. Daha sonra 185 ve son olarak 187. ayet inmiştir.

Oruç ibadeti Müslümanlara Medine’de hicretin 2. yılında farz kılınmıştır. Oruç ibadeti, son halini alana kadar nesih yoluyla bazı değişikliklere uğramıştır. Hz. Peygamber Medine’de Müslümanlara her aydan üç gün ve aşûrâ orucunu tutmalarını emretmiştir. Hz. Peygamber’in bu emri, muhtemelen orucu ilk farz kılan 183 ve 184. ayetlere dayanmaktadır. Bu aşamadan sonra oruç ibadetine üç nesih vakası gerçekleşmiştir. Bunlardan iki nesh vakası, ayetin ayetle neshidir. Bu nesih vakalarından birinde 185. ayetin inmesiyle ramazan ayı dışında farz olan oruçlar kaldırılmış, onların yerine Ramazan ayı farz kılınmıştır. Böylece ramazan ayı dışındaki oruçlar nafile oruçlar olarak kalmıştır. Diğer vakada ise daha önce 184. ayetle oruç tutmak ve tutmayıp onun yerine fidye vermek arasında tercih yapabilme hükmü 185. ayetle kaldırılmıştır. Neticede 185. ayet, iki hükmü neshetmiştir. İkinci nesih vakası ise ayetin sünneti neshetmesidir. Şöyle ki: En son inen 187. ayet daha önce sünnetle belirlenen günlük oruç başlama zamanını şafak vaktine alarak ve geceleyin

⁵⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/416-425.

⁵⁹ Bkz. Mehmet Aziz Yaşar-Taha Nas, "Ebû Ubeyd’in Nesih Anlayışı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2022), 709-710.

⁶⁰ Suyûtî, *Mu'tereku'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988) 1/89.

yemek yeme ve eşlere yaklaşma yasağını kaldırarak tahfif hükümleri getirmiştir. Gerekçesi yukarıda açıklandığı gibi bu da ayetin sünneti neshidir.

Oruç ibadetindeki bu nesih vakaları, nüzûl döneminde ibadette dahi, ahkâmın koşullara göre değiştiğine dair önemli bir örnektir. Genel olarak Medine’de inen şeri’ hükümler tedriç metoduyla inmiştir. Bu tedriç metodu ya içki ve namaz ayetlerinde olduğu gibi hükümler kolaydan zorluğa doğru alıştırmakla ya da oruç, namaz, miras ve zina hükümlerinde olduğu gibi bir hükmü kaldırıp yerine yenisini ikame ederek nesih yoluyla uygulanmıştır. Öyle anlaşıyor ki, nesih de tedriç metodunun bir parçasıdır.

Kaynakça | References

- Atan, Ömer Faruk. "Bakara Sûresinin 184. Âyeti Bağlamında Orucun Fıkıhî Boyutu ve Tâkat Tartışmaları". *Diyanet İlmî Dergi* 56/3 (2020), 999-1017.
- Beydâvî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1418.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-T'sîl, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2007. 33/416-425.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endülüî. *el-Bahru'l-muhîd fi't-tefsir*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Ensari, Abdurrahman. *Mensuh Ayetlerin Kritiği*. İstanbul: Nida Akademi, 2019.
- Gördük, Yunus Emre. "Bakara Sûresi 184. Âyetin Neshi Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51/1 (Haziran 2019), 25-47.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Abdulhamid Hindavî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008.
- İbn Cinnî. *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kıraât ve'l-idâhi anha*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 2 Cilt. Beyrut: Dâr'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kur'ân'l-Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1998.
- İbnu'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Nevâsihu'l-Kur'ân*. thk. Ebû Abdillâh el-Amilî. Beyrut: Şirketu Ebnâi Şerif, 2001.
- Kara, Osman, "Bakara/184. Ayetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri'nin Nûru'l-Beyân'ına Bir Bakış". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/29 (2014), 89-106.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâm'il-Kur'ân*. thk. Ahmed el-berdûnî vd. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvaţta'*. thk. Beşar Avâd Mahmud vd. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1991.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. 5 Cilt. Beyrut: İhyau't-Turas, 1955.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-t'vil*. thk. Yusuf Ali Budeyvi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayib, 1998.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türas, 1420.
- Seminü'l-Halebî, Şihabuddin Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürri'l-mesûn*. thk. Ahmed Muhammed el-

Harrât. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1431.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Fıkr, ts.

Suyûtî, *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

Suyûtî, *Mu'tereku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.

Taberî, Ebû C'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. 24 cilt Mekke: Dâru't-terbiyye ve't-türaş, ts.

Yaşar, Mehmet Aziz-Nas, Taha. "Ebû Ubeyd'in Nesih Anlayışı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2022), 689-716.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*. thk. Abdulcelil Abduh. 5 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmid't-tenzil*. thk. Mustafa Hüseyin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1947.